

T.C.
MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI
ÇANKAYA REHBERLİK VE ARAŞTIRMA
MERKEZİ

AKRAN ZORBALIĞI ÖNLEME PROGRAMI

ANKARA 2013

AKRAN ZORBALIĞI

ÖNLEME PROGRAMI

Koordinatör

M. Altan YAMAKOĞLU

Hazırlayanlar

Günsu ERTUNÇ

Şermin Pınar YOGEV

Gökçen KILIÇ

Ayşegül ÖZGİRESUN ÜNAL

Deniz ONURAL

Demet EKİZ

Dilşad KUTSAL

E. Çiğdem BAŞARAN

Güllü ÇİNGAY

Hidayet Canbay

Handan HIDIR

Kürşat GÜR

Mehlika DOĞANOĞLU

Mehmet Ali KESKİN

Mukime ÇİÇEK

Nazire KETEN

Nurcan ÖZTEKE

Ömer Turan KASAPGİL

Sema BAŞAR

Şerife AŞKIN

Ufuk Aslan ÖZCAN

Zeynep ÖZKAYNAR GÜNAY

GİRİŞ

Günümüzde dünyada olduğu gibi ülkemizde de okul çağı çocuk ve gençleri arasında saldırganlık olaylarının yanı sıra saldırganlığın bir türü olan zorba davranışlar da oldukça yaygın bir biçimde görülmektedir. Gerek zorbalığa maruz kalan gerekse tanık olan öğrencilerin okula karşı olumsuz tutumlar geliştirdiği, akademik başarılarında düşme olduğu, okula devam sorunu yaşadıkları, özgüven kaybı, duygusal ve sosyal ihtiyaçlarının karşılanmaması nedeniyle yalnız ve çaresiz hale geldikleri, sosyal beceri eksikliği olduğu bilinmektedir. Okul yıllarında zorbalık yapan ve bunu alışkanlık haline getiren öğrencilerin ise bu davranışlarını ileriki yıllarda da sürdürdükleri, bunun diğer insanlarla olumlu ilişkiler kurma ve geliştirme becerilerini olumsuz etkilediği hatta çeşitli suç olaylarına karıştıkları saptanmıştır (Pişkin, 2002: 544). Bu nedenle okullarda akran zorbalığını önlemeye dönük programların uygulanması önemli bir ihtiyaç haline gelmiştir.

Bu tespitlere paralel olarak 2011-2012 eğitim öğretim yılı sonunda Ankara ili Çankaya ilçesinde bulunan ilk ve ortaöğretim okullarında yapılacak çalışmaları belirlemek üzere uygulanan ihtiyaç analizi sonuçları da özellikle ilköğretim okullarında zorbalığın ciddi bir sorun alanı olduğu ve bu konuda önleme ve müdahaleye dönük çalışmaların yapılması gerekliliğini ortaya konmuştur. Yukarıda belirtilen saptamalardan ve M.E.B. Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğünün 21.01.2009 tarihli, 290 sayılı ve 2009/9 numaralı genelgesine istinaden Eğitim Ortamlarında Şiddetin Önlenmesi ve Azaltılması çalışmaları kapsamında ilçemizde bulunan okullarda uygulanmak üzere zorbalığı önleme programı hazırlanmış ve program 2012-2013 eğitim-öğretim yılında benzer sosyo-ekonomik özelliklere sahip çevrede bulunduğu kabul edilen pilot okullarda uygulanmıştır. Uygulama yapılan pilot okullar; Dr. Reşit Galip İlkokulu, Arjantin İlkokulu, Dikmen Öğretmen Necla Kızılbay Ortaokulu, Yenilik İlkokulu, Mustafa Kemal İlkokulu, Talatpaşa İlkokulu, Şahinbey İlkokulu, İzçiler Ortaokulu, Mithatpaşa İlkokulu, Milli Eğitim Vakfı İlkokulu, Nurçin Sayan İlkokulu, Cebesoy İlkokulu, Ahmet Bahadır İlhan İlkokulu, Kıymet Necip Tesal İlkokulu'dur. Kontrol grubu okullar ise Pakize Erdoğan Ortaokulu, Nenehatun İlkokulu, İncesu İlkokulu, Kılıçlı Paşa İlkokulu, Gülten Kösemen İlkokulu, Erdoğan Şahinoğlu Ortaokulu, Ahmet Bahadır İlhan Ortaokulu, Turhan Feyzioğlu İlkokulu, Mohaç İlkokulu, İl Genel Meclisi Ortaokulu, Mimar Sinan Ortaokulu, Eşref Bitlis Ortaokulu, Muazzez Karaçay İlkokulu ve Yasemin Karakaya Ortaokulu'dur. Çalışmanın içeriğinde okullarda görevli idareci, öğretmen, diğer personel ile veli eğitimleri, öğrencilere yönelik grup çalışmaları ve okul geneline yayılan farklı etkinlikler yer almıştır. Uygulanan programın etkililiğini değerlendirmek üzere ön test ve son test

uygulama sonuçlarının yanı sıra eğitim-öğretim yılının her iki dönemi sonunda yapılan çalışmaların değerlendirildiği okul raporları ile düzenlenen çalıştay raporları kullanılmıştır. Yapılan değerlendirmeler sonucunda 2013-2014 eğitim öğretim yılında Çankaya İlçesi'ndeki tüm okullarda uygulamak üzere zorbalığı önleme programı yeniden yapılandırılmıştır.

Program hazırlanırken öncelikle ülkemizde ve dünyada uygulanan programlar değerlendirilmiş ve okul temelli bütüncül tüm okul yaklaşımının zorbalığı önlemede diğer yaklaşımlara göre daha etkili olduğu görülmüştür.

ZORBALIK VE BÜTÜNCÜL OKUL YAKLAŞIMI

Zorbalık ile ilgili literatür tarandığında kavrama ilişkin pek çok tanım yapıldığı fakat zorbalık konusunda ilk bilimsel çalışmaları yapan Norveç'li bilim adamı Dan Olweus'un yaptığı zorbalık tanımının yaygınlıkla kullanıldığı tespit edilmiştir. Olweus'un tanımına göre zorbalık; bir birey ya da grup tarafından savunmasız olan bir kişiye karşı yapılan, fiziksel ve/veya psikolojik sonuçları olan ve süreklilik arz eden bir saldırganlık türüdür. Bir eylemin zorbalık olarak tanımlanabilmesi için şu üç temel ölçütün bulunması gerekmektedir:

1. Kasıtlı olarak zarar verme amacı güden saldırgan davranışlar olması
2. Süreklilik özelliği taşıması
3. Zorba ve kurban arasında güç dengesinin eşit olmaması (Olweus, 1999'dan akt., Pişkin, 2002,535).

Okullarda zorbalık sorununa karşı önlem geliştirebilmek için zorbalık olaylarına karışan tarafları tanımak ve ayırt edici özelliklerini bilmek gerekmektedir. Yapılan çalışmalarda zorbalık olaylarına karışan öğrencilerin yaygın olarak dört ayrı grupta ele alındığı görülmüştür:

- a) Zorbalar: Kendilerinden daha güçsüz olan öğrencilere zorbaca davrananlar.
- b) Kurbanlar: Kendilerinden daha güçlü öğrencilerin zorbalıklarına uğrayanlar.
- c) Hem zorba hem de kurban olanlar: Zaman zaman zorbalık yapan, bazen de başkalarının zorbalığına uğrayanlar (Pişkin, 2002, 544).
- d) Seyirciler: Bu grup da kendi içinde dört ayrı tipte sınıflandırılmıştır. Pekiştiriciler, aktif seyirci rolünde zorbayı çeşitli şekillerde kışkırtmakta, pasif izleyiciler olan biteni görmüyormuşçasına davranmaktadırlar. Asistan tip katılımcılar, fiziksel olarak zorbaya yardım etmekte, bir nevi yardımcı rolünü üstlenmektedirler. Son grupta yer

alan savunucular ise kurbanı yardım etmeye çalışıp zorba ile yüzleşebilen öğrencilerdir (Türkkan, 2013, 3).

Zorbalık sadece zorba, kurban, zorba/kurban veya seyircileri değil tüm okul ortamını etkilemektedir. Bu nedenle araştırmacılar tarafından, uygulanacak programın okul temelli bütüncül yaklaşıma dayalı olması gerektiği ve bu yaklaşımla yapılan çalışmaların kurban olma ve zorba davranışlarının azalmasında görece daha etkili olduğu ifade edilmektedir.

Okullarda zorbalığı önlemeye dönük çalışmalar öncelikle yetişkinlerin düşünce, davranış ve tutumlarında değişimi hedeflemektedir. Ayrıca yetişkinlerin (idareci, öğretmen ve veli) olumlu rol model olmaları, öğrencilere karşı sıcak ve sevecen bir okul ikliminin yaratılması, kabul edilmeyen davranışlar konusunda net ve tutarlı davranışlar sergilenmesi, düşmanca ve fiziksel cezaların kullanılmadığı ve kurallara uyulmadığında yaptırımların tutarlı bir şekilde uygulandığı bir okul ortamını geliştirmeyi amaçlar.

Zorba/kurban sorununun önlenmesi ve engellenmesine yönelik müdahaleler okul düzeyinde, sınıf düzeyinde ve bireysel düzeyde planlanır ve uygulanır. Bu şekilde öğrenciler sürekli olarak değişik kişi ve kaynaklardan tutarlı mesajlar alırlar. Öğrencilere verilen temel mesaj şudur: “Bizim okulumuzda zorbalığa izin verilmez ve zorbalığı sona erdirmek için her şeyi yapacağız”. Müdahale programında hedef kitle tüm öğrencilerdir. Bireysel düzeyde yapılan önlemler ise zorbalığa karışan öğrencilerle yapılır (Dölek, 2002, 113-114).

Okullarda zorbalığı önlemeye yönelik çalışmaların temel ilkeleri hakkında ileri sürülen belli başlı maddeler şu şekilde sıralanabilir:

- Okulun zorbalık problemini kabul etmesi.
- İdareciler, öğretmenler, veliler ve öğrenciler arasında zorba/kurban problemine yönelik farkındalık sağlanması. Kurban ve zorba fark edildiklerinin hissettirilmesi.
- Okul ortamında olumlu kişiler arası ilişkiler geliştirilmesi ve özellikle zorba davranışların kabul edilemeyeceğinin ve mutlaka engelleneceği anlayışının yerleştirilmesi. Okulda kuralların net olarak tanımlanması.
- Okulun zorbalıkla nasıl baş edeceğinin açık bir şekilde ifade edilmesi. Zorbalığın tespit edilerek, uygulanacak yaptırımların açıkça ortaya konması.

- Öğrencilerin ve velilerin zorbalık olaylarını okul personeline bildirmesi için bilgilendirilmesi ve yönlendirilmesi.
- Zorba ve kurban yardımcısı olunması.

Okullarda zorbalığı önleme amacıyla yapılan çalışmalar; zorbaca davranışları önleme, var olan zorbaca davranışlara müdahale etme ve durdurma, zorbaca davranışa karışan zorba ve kurban çocukları iyileştirme çalışmaları olmak üzere üç temel amaç taşımaktadır. Önleme, müdahale ve iyileştirme çalışmaları birbirinden kesin çizgilerle ayrılmamaktadır. Zorbalığa karşı yapılan çalışmalar tüm okul yaklaşımı içinde her üç temel amacı da aynı anda içermelidir.

UYGULANAN PROGRAMIN TANITIMI ve UYGULAMA YÖNERGESİ

Yukarıda özetlenen tespitlerden hareketle hazırlanan programın dört temel ayağı vardır. Bunlar:

- A. İdareci, öğretmen, okul personeli ve veli eğitimleri,
- B. Sınıflar düzeyinde hazırlanmış etkinlikler,
- C. Okul geneline yayılmış etkinlikler,
- D. Bireysel görüşmeler.

A. İdareci, öğretmen, okul personeli ve veli eğitimleri:

Benimsenen bütüncül okul yaklaşımı ışığında zorbalığı önleme programının etkililiğinin artması için yetişkin eğitime öncelik verilmiştir. Bu kapsamda, okullardaki rehber öğretmenlerin yönetici, öğretmen ve velilere yönelik olarak hazırlanan sunumları öğrenci çalışmalarından önce vermeleri gerekmektedir. Bu sunumlar program ekinde yer almaktadır (Ek:1)

Bu sunumları yaparken;

- 1- Sunuları yapmadan önce rehber öğretmenin kaynakçada yer alan makaleleri okumaları önerilmektedir. (Ek:2)
- 2- Sunumlara başlamadan, yönetici, öğretmen ve velilerin şiddet ve zorbalıkla ilgili algısını öğrenmek amacıyla farkındalık yaratacak sorular sorulmalıdır. Örn: Sizce zorbalık nedir? Şiddet nedir? Sizce şiddet ve zorbalık arasında fark var mıdır? Sınıfınızda ya da okulda zorbalıkla karşılaştığınızda bugüne kadar neler yaptınız? Neler hissettiniz? vb.

- 3- Sunuların bitiminden sonra yönetici, öğretmen ve velilerin zorbalığı önlemeye ilişkin önerileri alınmalıdır.
- 4- Okul içinde ve dışında öğrenciyle iletişimde olan servis şoförü, kantin personeli, okulda görevli yardımcı personel ve güvenlik görevlileri de ayrı bir oturumda eğitime alınmalıdır.

B. Sınıflar düzeyinde hazırlanmış etkinlikler:

Sınıflar düzeyinde hazırlanan sınıf etkinlikleri (Ek:3) ve okul genelinde yapılacak çalışmalar akademik takvime yerleştirilerek uygulanacaktır.

Sınıf etkinlikleri uygulanırken;

1. Bu etkinlikler ders müfredatları ile ilişkilendirilerek ilgili derslerin öğretmenleri ve rehber öğretmenler tarafından uygulanmalıdır.
2. Etkinlikler uygulanırken rehberliğin tüm ilkeleri göz önünde bulundurulmalıdır (Erkan, 2006).
3. Sınıf rehber öğretmenleri sınıfa gitmeden önce yapacağı etkinlik üzerinde çalışmalı, sınıfa hazırlıklı gitmelidir. Etkinlikler uygulanmadan önce okunmalı, gerekli araştırma ve hazırlıkları yapılmalıdır.
4. Önceden hazırlık yapmaları gereken etkinlikler için öğrenciler bilgilendirilmeli ve hazırlanmaları için yeterli süre verilmelidir.
5. Etkinliklerin uygulanması sırasında empati, saygı, koşulsuz kabul ve saydamlık gibi hümanist bir öğretmenin benimsemesi gereken tutumları sergileyerek öğrencilerin sınanma kaygıları olmadan kendilerini çekinmeden ifade edebilecekleri, rahat ve güvenli hissedecekleri bir ortam oluşturulmalıdır.
6. Öğrencilerle etkileşim süreçlerinde birbirlerinin paylaşımlarına ilişkin yorumlarının yapıcı olmasına dikkat edilmeli ve etkinlikler sırasında uyulacak kuralları ve dikkat edilecek noktaları ilk başta detaylı bir şekilde, örnekler vererek ve öğrencileri de sürece katarak belirtmek gerekir. Sınıfta öğrencilere bu konuda sorumluluk verilir ve aşağıdakilere benzer kurallar birlikte oluşturulabilir. Böylece daha sonraki günlerde sadece küçük hatırlatmalarla çalışmalara devam edilebilir ve sınıf kendi otokontrolünü oluşturabilir.
 - Etkinlikle ilgili yönergeleri iyi dinlemeliyiz,
 - Anlamadığımız konularda soru sormaktan çekinmemeliyiz,
 - Söz almadan konuşmamalıyız,

- Konuşan kişiyi can kulağıyla dinlemeliyiz,
 - Kimsenin sözü kesmemeliyiz,
 - Kimse için aşağılayıcı, küçük düşürücü, yargılayıcı ifadeler kullanmamalıyız,
 - Kimseyle alay etmemeli ve ad takmamalıyız,
 - Her birimiz etkinliklerde aktif olmaya çalışmalıyız,
 - Konu ile ilgili söyleyeceklerimizi söylemekten çekinmemeliyiz,
 - Konuşmalarımızın konu ile ilgili olmasına özen göstermeliyiz,
 - Etkinlikler sırasında sınıftaki paylaşımlarda gizlilik ilkesine uymalıyız,
 - Etkinliklerle ilgili önceden yapmamız gereken araştırmaları yapmaya özen göstermeliyiz,
 - Kimse ile kişisel çatışmalara girmemeliyiz, vb.
7. Eğer sınıf uygunsa çember şeklinde ya da U düzeninde oturmak grup çalışmaları için daha yararlı olacaktır. Böylece tüm grup hem birbirini hem de öğretmeni daha iyi görebilir ve yapılan çalışmalar daha etkili olabilir.
 8. Etkinlikler sırasında öğrenciler sunum yaparken ya da bir konuda sorulan soruyu cevaplarırken ya da bir konuda düşüncesini belirtirken kendisini sıkılmadan rahat ifade edebilmelidir. Bu da sınıfta bir güven ortamı oluşması ile ilgilidir. Öğrencilere bu güveni vermek için şu açıklamayı yapmak yararlı olabilir. "Burada önemli olan düşüncelerin ifade edilmesidir. Paylaşımlar doğru, yanlış hatalı eksik olabilir. Herkes bazı konularda yanlış ya da eksik bilgilere sahip olabilir."
 9. Paylaşımların fikir tartışması haline gelmesine asla izin verilmemeli, bu konuda öğrenciler en baştan uyarılmalıdır. Ama etkinlik özellikle bunu gerektiriyorsa kuralları baştan belirlenerek tartışma oturumu düzenlenir ve bu kurallara uygun olarak tartışmaları istenir.
 10. Ergenlerin çevrelerine zaman zaman çok acımasız davranabileceklerini, çok alaycı olabileceklerini, sabit fikirli ve dik başlı tavırlar sergileyebileceklerini, ergenliğin egosantrik bir dönem olması nedeniyle kendileri dışındaki kişilerin fikirlerini beğenmeyeceklerini, çok fazla eleştirel olabileceklerini hiçbir zaman göz ardı etmemeli ve buna göre önlemler alınmalıdır.
 11. Etkinliklere, doğaçlamalara katılmayan hiç söz almayan öğrenciler olabilir. Bu öğrencileri rehberliğin gönüllülük ilkesi göz önünde bulundurularak zorlamadan, uygun bir biçimde katılması için yüreklendirmeli ve desteklemeliyiz. Ya da bunun tersi her etkinlikte, her çalışmada sürekli öne çıkan ve kimseye fırsat

vermeyen öğrenciler de olabilir. Bu öğrenciler de incitilmeden, hevesleri kırılmadan diğer arkadaşlarına da fırsat vermesi için özel olarak uyarılabilir.

12. Etkinlikler sırasında öğrencilerin özel bir durum yaşadığını fark edersek bu durumu sınıfta çözülmeye çalışılmamalıdır. Daha sonra özel olarak görüşmeli ve gerekirse öğrencinin de onayı ile rehber öğretmen ve aile konu ile ilgili bilgilendirilmelidir.
13. Öğrencilerin ailelerinin ya da arkadaşlarının özel hayatlarına ilişkin sınıf ortamında konuşulması uygun olmayan bilgileri açıklamalarını önlemek amacıyla “annem, babam, Ahmet, Ayşe v.b.” ifadeler yerine “tanıdığım birisi” biçiminde ifadeler kullanmaları sağlanmalıdır (Erkan, 2006).
14. Etkinliklerde verilen formlar tıpkı diğer dersler için çoğaltıldığı gibi her öğrenci için bir adet çoğaltılıp verilebilir. Eğer bu tür bir olanak yoksa öğrencilere bir adet verilir ve kendi aralarında organize olarak çoğaltmaları istenir ya da öğrencilerin defterlerine yazdırılabilir. Bazı formların büyütülüp asılması gerekebilir eğer okulun bu tür olanakları yoksa büyük bir kartona ya da tahtaya yazılabilir.
15. Öğrencilere etkinliklerde kullandıkları bilgi formlarını ve kendi doldurdukları formları bir dosyada toplamaları ve zaman zaman tekrar incelemeleri önerilir.
16. Etkinlikler farklı şekillerde ve farklı ortamlarda da işlenebilir. Bazı etkinlikler sınıfta değil; bahçede, okulun konferans salonunda, spor salonunda vb yerlerde gerçekleştirilebilir. Bazı etkinlikler de konu ile ilgili yerlere geziler düzenlenerek ya da sınıfa konu ile ilgili kişiler davet edilerek işlenebilir.
17. Etkinliklerde verilen öykü, şiir, yazı vb. materyaller yerine etkinliğin amacını ve akışını bozmayacağını düşünülen farklı materyaller kullanılabilir.
18. Bazı etkinliklerde ortaya çıkan ürünler (Yazı, broşür vb.) sınıf panosunda ya da diğer sınıflarla işbirliği yapılarak okul panosunda sergilenerek belli konularda okul çapına duyarlılık sağlanabilir.
19. Her sınıf etkinliği sonunda 1-3. Sınıflar için öğretmen gözlem formu (EK 4-A), 4-12. Sınıflar için etkinlik değerlendirme formu (Öğrenci öz değerlendirme formu-EK 4-B) doldurulmalıdır (EK.4).

NOT: Program Eylül ayından itibaren başlamakta ve bir eğitim öğretim yılına yayılan çalışmaları kapsamaktadır. İlk, orta ve lise düzeyi okullarda uygulanacağı için 12 yıl boyunca kesintisiz olarak uygulanması hedeflenmiştir. Fakat 2013-2014 eğitim öğretim yılında ikinci dönemden itibaren uygulanmaya başlayacağı için, okullar ihtiyaç duymaları halinde birinci döneme ait etkinlikleri programın bütünlüğünü bozmayacak şekilde uygulayabilirler.

NOT: Sınıf etkinlikleri kapsamında bulunan "öfke kontrolü, çatışma yönetimi ve sınırları koruma" ile ilgili etkinlikler okul rehber öğretmenleri, diğer etkinlikler ise sınıf rehber öğretmenleri tarafından uygulanacaktır.

C. Okul geneline yayılmış etkinlikler:

Okul genelinde yapılacak çalışmalar; sosyal etkinlikler ve sosyal kulüplerin çalışması kapsamında resim-karikatür sergileri, afişler, çocuk oyunları, Türkçe ya da Edebiyat derslerinde kompozisyon ve şiir yazdırılması, sosyal beceri eğitimi çerçevesinde haftanın konusu olarak seçilen bir kavram üzerinde okul ve sınıf genelinde tartışmalar yapılması, küçük çaplı tiyatro oyunları, beste ve müzik çalışmaları, film gösterimleri vb. olarak organize edilebilir. Bu örnek çalışmalar dışında okullar kendi imkânları çerçevesinde bu etkinlikleri çeşitlendirebilirler. Çalışmalar yürütülürken dikkat edilecek hususlar:

- 1- Sene başı öğretmenler kurulu toplantısında yıl içerisinde yapılacak zorbalığı önleme programında yer alan çalışmalara ilişkin bilgilendirme yapılmalıdır.
- 2- Çalışmalar her dönem için 2 veya 3 etkinlikle sınırlı tutulmalıdır.
- 3- Farklı branşlardaki öğretmenlerin işbirliği içinde çalışması sağlanmalıdır.
- 4- Çalışmalar sonunda ortaya çıkan ürünler okul içerisinde sergilenmelidir.
- 5- Öğrencilere yönelik bilgilendirme sunumları yapılırken Okul Öğrenci Meclisi çalışmaların içine katılmalıdır.
- 6- Öğrenciler tarafından yazılan kompozisyon ve şiirler bir yarışma çerçevesinde değerlendirilerek seçilenlerin törenlerde okunması sağlanmalıdır.
- 7- Film ve tiyatro gösterimleri yapılırken öğrencilerin seviyesine uygun olup olmadığı dikkate alınmalıdır.
- 8- Siber zorbalık konusuyla ilgili kongre ve sempozyumlara öğrenciler gönderilmeli, okullarda ise ilgili uzmanların katılacağı bilgilendirme toplantıları düzenlenmelidir.

D. Bireysel görüşmeler:

Programda hedef kitle tüm öğrencilerdir. Bireysel düzeyde yapılan çalışmalar ise zorbalığa karışan öğrencilerle yürütülmelidir. Zorba davranışlar gösterdiği ve mağdur olduğu tespit edilen öğrencilerle rehber öğretmenler tarafından bireysel görüşmeler yapılmalı ve gerekli olduğu düşünüldüğünde uzman desteği alması sağlanmalıdır.

EKLER:

EK 1. Okul zorbalığı öğretmen sunumu

Okul zorbalığı veli sunumu

EK 2. Okuma Önerileri

1. Okul Zorbalığı: Tanımı, Türleri, İlişkili Olduğu Faktörler ve Alınabilecek Önlemler (Metin PİŞKİN-2002).
2. Okulda Zorbalığı Önlemede Eğitimcilere ve Ebeveynlere Öneriler (Tarık TOTAN-2007).
3. İlköğretim Okullarında Zorbalığa Yönelik Geliştirilen Programın Etkisinin İncelenmesi (Hülya KARATAŞ, 2011).
4. Okulda Uygulanan Zorbalığı Önleme Programının Zorbalığın Azaltılmasında Etkisi (Sevil ALBAYRAK, 2012).
5. Öğrencilerde Zorbaca Davranışların Araştırılması ve Bir Önleyici Program Modeli (Nevin DÖLEK, 2002).
6. İlköğretim Öğrencilerinin Zorbalığa Maruz Kalma Türünün ve Sıklığının Depresyon, Kaygı ve Benlik Saygısıyla İlişkisi (Emine Gül Kapçı, 2004).
7. Okullarda akran zorbalığı (Rıza Gökler, 2009).

EK 3. Sınıf Etkinlikleri

EK 3-A İLKOKUL SINIF ETKİNLİKLERİ

EK 3-B ORTAOKUL SINIF ETKİNLİKLERİ

EK 3-C LİSE SINIF ETKİNLİKLERİ

EK 4.

EK 4-A ÖĞRETMEN GÖZLEM FORMU

EK 4-B ÖĞRENCİ ÖZ DEĞERLENDİRME FORMU

Kaynakça:

1. Dölek, N. (2002). *Öğrencilerde Zorbaca Davranışların Araştırılması ve Bir Önleyici Program Modeli*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
2. Olweus, D. (1999). Sweden. In P. K. Smith, Y. Morita, J. Junger-Tas, D.Olweus, R. Catalano& P. Slee (Eds.), *The nature of schoolbullying: A crossnationalperspective*(pp. 7-27). Londonand New York: Routledge.
3. Pişkin, M. (2002). Okul Zorbalığı: Tanımı, Türleri, İlişkili Olduğu Faktörler ve Alınabilecek Önlemler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 531-562.
4. Türktan, Ş. (2013). Zorbalıkla baş etmeye yönelik akran destek programının ortaokul 6. Ve 7. Sınıf öğrencilerinin zorbalıkla baş etme becerilerine etkileri. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Eskişehir Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Eskişehir. Sınıf Etkinlikleri Kaynakça:
 1. AKGÜN,Serap; ARAZ,Arzu (2010),*Anlaşmazlıklarımızı Çözebiliriz*,Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
 2. ERKAN, Serdar(1997),*Örnek Grup Rehberlik Etkinlikleri İlk ve Ortaöğretim İçin*, Ankara: Pegem Yayıncılık.
 3. GÖZKARATEKİN, Neriman (2005), *Perese Karakter Okulu Öğretmen Kitabı-10: Özdenetim*, Ankara: Nobel Yayınları.
 3. HEPÖZEN, Deniz; TUNCER, Esra; ÖZBAKIR, Filiz; SÖZDUYAR, Hülya; ÇEVİK, İlknur; BAŞARAN, Öznur; IŞIK, Pınar; ŞATIR, Salih; GENÇAY, Semih; COŞKUN KUYAK, Şermin; ÖZSOY, Tülay (2005),*Okul Temelli Duygusal Eğitim Programı*, Ankara: Özel Tevfik Fikret Okulları.
 4. ÖNER, Uğur; BALANUYE,Işık; SAVCI, Çiğdem (2002),*Psikolojik Destek Programları Tanıtım ve Kullanım Kitapçığı*, Ankara: MEB EĞİTEK.
 5. ÖGEL, Kültekin (Ed.);YÜCEL, Harika(Ed), AKSOY, Alper (Ed) (2004), *Sokakta Yaşayan ve Madde Kullanan Çocuklara Psikososyal Yardım Kılavuzu*, İstanbul: YENİDEN Sağlık ve Eğitim Derneği.
 6. SALDIROĞLU, Hayrünnisa; TOPUKÇU, Hüseyin; ÖNALAN AKFIRAT, Fatma; TURNA, Rüya (2002),*Rehberlik Etkinlikleri 9,10,11*,Ankara: MEB.
 7. SELÇUK, Ziya; GÜNER, Nedret (2004), *Sınıf İçi Rehberlik Uygulamaları*, Ankara: Pegem Yayıncılık.